

Марфиньць Надія Василівна
кандидат педагогічних наук,
вчитель української мови та літератури
Росошанська загальноосвітня школа І-ІІ ступенів
Свалявської районної ради Закарпатської області, м. Свалява, Україна

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ НА МАТЕРІАЛІ ЛІТЕРАТУРНОГО КРАЄЗНАВСТВА

У статті розглядається питання патріотичного виховання учнів на матеріалі літературного краєзнавства. Уточнено сутність поняття “патріотизм” на основі аналізу енциклопедичної літератури. Виділено засоби реалізації – історія, природа, література, образотворче мистецтво рідного краю. Представлено зміст тематичних напрямів: історико-культурний, фольклорно-мистецький, поетичний. Охарактеризовано виховний потенціал поетичних, прозових та мистецьких творів рідного краю.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, літературно-краєзнавча робота, засоби реалізації, любов до рідного краю.

Вступ. Сучасні динамічні процеси в Україні, пов’язані з реформуванням в політиці, економіці, соціальній сфері, актуалізують проблему патріотичного виховання підрастаючого покоління. Сьогодні, як ніколи, необхідні креативні підходи та нові шляхи до виховання патріотичних якостей особистості. При цьому не варто забувати, що регіональна культура, що представляє собою художній геній, споконвічні прагнення етносу, виступає потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання дітей і молоді. Вона має унікальні можливості впливу на особистість та формування в неї національного світогляду, духовності, моральності, утвердження любові до Батьківщини.

Ідея національно-патріотичного виховання особистості втілена в державних документах, зокрема в Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті (2002), Концепції національно-патріотичного виховання (2009), Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015), Концепції Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017 роки, Указі Президента України (№ 580/2015) “Про стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки”; міжнародних документах (рекомендації ЮНЕСКО “Про виховання в дусі миру”, “Резолюція з прав людини”, “Конвенція про права дитини”) та інших державних і науково-методичних матеріалах, що спрямовують оновлення освітньо-виховного процесу в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливе значення в аспекті досліджуваної проблеми мають загальнотеоретичні праці зарубіжних педагогів – А.Дістервега, Д.Дьюї, Я.Коменського, Й.Песталоцці, Ж.Руссо та вітчизняних класиків – Г.Вашенка, О.Духновича, А.Макаренка, І.Огієнка, С.Русової, Г.Сковороди, В.Сухомлинського, К.Ушинського та ін. Теоретичні та методологічні основи формування особистості з глибоким почуттям патріотизму представлені у працях І.Беха, О.Вишневецького, П.Кононенка, В.Кременя, В.Кузя, М.Левківського, О.Сухомлинської, М.Стельмаховича, Б.Ступарика, Д.Чижевського та ін. Особливості формування національних цінностей в учнів різних вікових груп відображені в роботах І.Звереві, В.Ковалю, А.Москальові, П.Онищука та ін. У психолого-педа-

гогічній науці окреслено шляхи розвитку почуття етнічної ідентичності як емоційно-психологічної основи патріотизму, що знайшло відображення у роботах О.Гевко, П.Онищука та ін. Теоретико-методичні засади літературно-краєзнавчої роботи у своїх працях розробляли Л.Башманівська, І.Волинець, М.Горда, А.Лисенко, Л.Ходанич, В.Романько та ін.

Аналіз теорії та практики організації літературно-краєзнавчої роботи в навчальних закладах Закарпаття на сучасному етапі засвідчує, що питанню патріотичної складової в змісті регіонального компонента з літературного краєзнавства в науковій літературі приділяється недостатня увага.

З огляду на актуальність проблеми, **мета статті** – здійснити обґрунтування поняття “патріотизм”; визначити зміст літературного краєзнавства, який найбільшою мірою сприяє патріотичному вихованню школярів (на прикладі Закарпаття).

Виклад основного матеріалу. У загальному розумінні патріотизм – це любов до Батьківщини, гордість за духовні і матеріальні цінності рідного народу, прагнення своїми діями та інтересами віддано служити рідній землі. В житті патріотизм проявляється в комплексному поєднанні певних почуттів, знань, ціннісних орієнтацій та установок. Етимологічно слово “патріотизм” походить від латинського “patris” – батьківщина, Вітчизна. Слово перейшло з грецької патріс, що означає країна батьків, предків. Академічний тлумачний словник української мови це слово пояснює як любов до батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги [1, с.97].

У філософії патріотизм розглядається як одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури, що виявляється у практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів [2, с.480]. Окрім того, філософи, політологи, соціальні психологи визначають патріотизм як моральний і суспільний принцип, що характеризує ставлення людини до своєї країни і оцінку особистістю елементів вітчизни.

“Словник іншомовних слів” патріотизм також трактує як любов до вітчизни, відданість своєму народові, готовність до подвигів і жертв в ім’я інтересів

своєї вітчизни [3, с.720]. У Радянському енциклопедичному словнику патріотизм означено як “любов до батьківщини” [4, с.988]. В Українському педагогічному словнику дане поняття означено як “одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури” [5, с.249]. Одне із найавторитетніших енциклопедичних видань Larousse паріотизм також пояснює як любов до вітчизни, тобто країни, місця, де народився, спільноти індивідів, які мешкають на одній землі, єдині у своїх культурних традиціях і в прагненнях захищати свої цінності [6, с.667]. Навіть короткий аналіз довідкової літератури свідчить, що переважна більшість джерел, трактуючи зміст слова “патріотизм”, роблять наголос на значенні любові до батьківщини, рідної землі, свого культурного середовища. Любов до Вітчизни є однією з визначальних рис кожного свідомого громадянина. Будучи якістю синтетичною, патріотизм включає в себе моральне і дієве ставлення до себе та інших людей, до природи, до етносу, нації, до матеріальних та духовних надбань суспільства. Власне тому патріотизм як природне почуття тісно пов’язане із моральністю конкретної особистості.

Національно-патріотичне виховання сьогодні розглядається як цілеспрямований і свідомо здійснюваний процес організації і стимулювання активно-творчої діяльності підлітків, оволодіння ними знаннями про культурно-історичний досвід українського народу, формування в них ціннісного ставлення до Батьківщини [7]. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації [8]. Здійснення завдань та мети патріотичного виховання досягаються різними засобами реалізації, серед яких є історія, символіка, природа, література, образотворче мистецтво рідного краю.

Знання історії рідного краю виступає на перший план. На основі історико-культурних знань учні мають можливість оцінювати минуле рідного краю і прогнозувати майбутнє. Орієнтовна тематика даного напрямку: “Символіка Закарпаття”, “Життя і творчість відомих діячів краю – приклад жертвовного служіння рідній землі”, “Легенди та перекази Срібної Землі”, “Герої минулого і сучасного” тощо. Великі можливості для виховання патріотичних почуттів дають уроки літератури рідного краю, на яких учні ознайомлюються із художніми переказами про легендарні постаті минулого Срібної Землі, серед яких: “Переказ про князя Лаборця”, “Федір Корятович”, “Про опришка Пинтя”, “Як Пинтя розбив Хустський замок”, “Про Довбуша”, “Микола Шугай”; легенди про історію замків, про походження сіл, назви гір та річок [9; 10]. Видатні постаті, патріотично спрямовані, що уміють переборювати життєві труднощі і йдуть до власної мети, стають зразком для вироблення в учнів життєвих стратегій, моделі поведінки. Аналіз сюжетів цих творів сприяє формуванню в учнів морально-етичних цінностей, усвідомлення себе частиною певного етносу з величною історією. Власні думки учні можуть висловити в ході написання творчих робіт за прочитаними художніми творами.

З-поміж усього різноманіття комплексу етнокультурних відомостей слід надати перевагу фольклор-

ним і літературним творам, синтетично поєднуючи вивчення літератури із суміжними видами мистецтв (архітектурою, музикою, образотворчим та декоративно-ужитковим мистецтвом). Завдяки жанровому різноманіттю, художній образності, емоційній насиченості в них виразно відображено етнічний колорит. Їх комплексне залучення до процесу патріотичного виховання дозволить у доступній формі знайомити школярів із культурною самобутністю рідного краю. Окрім того, механізм формування патріотичної вихованості, як на нашу думку, має базуватись не на голословному проголошенні патріотичних лозунгів, а на глибоко особистісному сприйнятті високих ідей, закладених у літературних та мистецьких творах. Робота за цим напрямком може включати такі теми: “Дерев’яні церкви Закарпаття”, “Кам’яна сакральна книга Срібної Русі”, “Музична скарбничка Карпат”, “Прислів’я, приказки, афоризми про рідний край”, “Патріотична лірика кращих майстрів поетичного слова Закарпаття”, “Мистецька вітальня”, “Духовні скрижалі” тощо. В кожній конкретній ситуації, коментуючи мистецький витвір чи літературний матеріал, вчитель може зосереджувати увагу на тих моментах, які найбільше сприяють духовному збагаченню, вихованню в душі патріотизму, формуванню національних світоглядних позицій школярів.

Багато можливостей для патріотичного виховання дають уроки вивчення творчості О. Духновича. Видатний вітчизняний педагог та культурно-освітній діяч зазначав, що треба любити свій народ не тільки тому, що він славний, але і тому, що він твій, а хто стидиться свого народу, той сам себе стидиться [11, с.172]. При опрацюванні поезій “Я русин був”, “Лебедина пісня”, афоризмів ставимо запитання: “Чи актуальні ці твори сьогодні, Чому?” Учні висловлюють власні міркування про зміст поезій і їх актуальність, акцентують увагу на тому, що в творах звучить заклик любити рідну землю, мову батьків і пращів. Школярі висновки роблять самі, а вчитель за потреби їм допомагає. Важливо, щоб висновки прозвучали в класі, адже ми проектуємо життєві принципи О. Духновича на учнів, виховуючи в них почуття патріотизму, глибокої прив’язаності до землі свого народження.

Справжній патріотизм і людяність пронизують поетичні твори В. Гренджі-Донського: “Верховинмати”, “Люби свій рідний край”, “Моя пісня”, “Люби рідну мову”. Не можна без хвилювання читати рядки, сповнені безмірної туги за рідним краєм: “Шануй, люби свій рідний край,/ Що дав тобі життя,/ В чужині долі не шукай,/ Нема там пробуття” (“Люби свій рідний край”). Це гострий біль митця, це пісня-ностальгія за рідною землею. У поетичній мініатюрі “Люби рідну мову” автор закликає любити “миле руське слово”, “не стидатися” його і пам’ятати, що ми є синами великого роду, бо “Отці твої знали вмерти за свободу, /Будь їх гордим сином, за волю борись!” В. Гренджа-Донський звертається до наступного покоління з проханням осмислити роль рідної мови у житті людини. Але найважливіша суть поезії, як на нашу думку, – значно глибша. Це заклик проти етно-національного нігілізму, заклик з метою пробудити черствих і байдужих краян, яким не вистачає доброти, людяності, мудрості, любові до рідної землі та мови своїх отців та дідів. Ідеї патріотизму знахо-

дять свій вияв і в прозі В.Гренджі-Донського – поемі “Червона скала”, повісті “Микола Шугай”, які з успіхом сприймаються учнями середнього і старшого шкільного віку.

Художній світ одного із кращих майстрів пейзажної лірики Закарпаття – Ю.Боршоша-Кум’ятського – вражає розмаїттям, красою відтворення рідної природи, пристрасним ствердженням світлої життєрадісності та патріотичних почуттів засобами художнього слова. Поезіям Ю. Боршоша-Кум’ятського притаманні масштабність бачення світу й людини, філософічність, оживлення природи рідної землі, яка у втрах поета динамічна, дзвінкоголоса, сповнена чарівними мелодіями, вражає багатством колористики, запаховими образами.

Опрацюючи поетичні твори Ю. Боршоша-Кум’ятського – “Гір зелених я дитина”, “Гей, не є на світі краще”, “Люблю тебе, рідний краю”, “У Карпатах світає”, “Гори мої Карпатські” – підводимо школярів до висновків: “мила та рідна хата”, де кожен народився, і “та зелена долиночка, на якій бавився” (“Люблю тебе, рідний краю”); “не є на світі краще... так красенько та миленько, як в нашій полонині” (“Гей, не є на світі краще”). Якою б дорогою не повертався ліричний герой додому, він незмінно бачить перед собою веселу Верховину – Божий рай: зелені долиночки, високі гори, потоки срібнозвучні, бори зелененькі. Любов до рідного краю – це символ духовної краси людини. Такі поезії, впливаючи на дитину, міцно закарбовуються в пам’яті і сприяють зародженню глибинних високопатріотичних почуттів. І хоча в молодшому шкільному віці такий процес відбувається в основному на підсвідомому рівні, то в середньому шкільному віці яскраво простежується перехід їх в осмислену громадянську позицію дитини.

Із захопленням читають учні на уроках літератури рідного краю поезії Марійки Підгірянки “Зелена Верховина”, “Моя земелько, ти ріднесенька”, “Присяга”, “А як була полонина”. Школярі замислюються над тим, як шанобливо і з великою ніжністю та любов’ю авторка звертається до рідної землі: “Моя земелько ти ріднесенька/ Святе моє кохання,/ Для тебе була перша пісенька,/ Тобі буде й остання” (“Моя земелько, ти ріднесенька”).

Читачам імпонують також герої п’єси-казки “В чужому пір’ю”. При опрацюванні драматичного твору, учні з’ясовують проблемне питання “Яку людину уособлює образ Синички 1?” Важливо організувати діалоги: учень-учень, учень-педагог, учень-клас,

стимулювати дискусію. Це сприятиме формуванню громадянської позиції учнів, у яких треба виховувати такі необхідні життєві риси, як незалежність думки, оптимізм, дієвість на благо рідного краю. Доцільно запропонувати учням обґрунтувати й прокоментувати висновки. Наприклад: “Цей твір надзвичайно актуальний у наш час. Адже багато людей у пошуках багатства, бездумно втрачають найважливіше і рідніше – рідну землю. Марійка Підгірянка вчить, як треба любити рідну землю, на якій ми народилися. Адже наша земля – наша берегиня і домівка, колиска і годувальниця”.

Глибокий патріотизм і людяність пронизують інші поетичні твори знаних закарпатських митців слова, які запропоновані чинними програмами з літератури рідного краю [12; 13; 14]: С. Жупанина, Зореслава, Марусі Тисянської, Х. Керити, П. Скунця та ін. Особливо захоплюються учні красою рідної землі: “Нема в мене ні покоїв, ні пишної хати,/Лиш є в мене сині гори – високі Карпати!” (Маруся Тисянська – “Нема в мене...”); “У золоті горять Карпат верхів’я./ Кришталем ясным дзвонить водоспад.../ Ще змалечку, ще змалечку хотів я/ Почути голос тих гірських принад” (Зореслав – “В полонині”); “Краю мій, зелений, величавий,/ Де на скелях – снігу валуни./ Темно-русі букові причали/ Кличуть моє серце з даліни” (Х. Керита – “Краю мій”). Художній світ поетів Закарпаття вражає пристрасним захопленням нев’янучою красою рідної землі. Поетичні мініатюри збагачують духовний світ школярів, вчать помічати неповторність природи рідної землі, сприяють формуванню естетичного сприйняття світу природи, розвитку творчої уяви, осмисленню духовного зв’язку з рідною землею. В комплексі запропоновані твори покликані виховувати справжню любов до рідного краю.

Таким чином, для становлення громадянина-патріота рідної землі необхідно наповнити всі ланки навчально-виховного процесу змістом, який би відображав історію, мистецтво, культуру, символіку, природу рідного краю. Саме такий зміст забезпечуватиме формування в школярів почуття патріотизму, пошани до рідної землі, розвинутої духовної культури особистості, формування її інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності суспільства. Увесь комплекс виховного впливу, в якому активізовано етнокультурний потенціал Закарпаття, повинен бути нормою існування життя учня в родинному осередку та шкільній установі.

Список використаної літератури

1. Словник української мови: В 11 томах. – Т. VI. – К.: Видавництво “Наукова думка”, 1975. – 832 с.
2. Філософський словник / за ред. В.І.Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
3. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О.Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
4. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М.Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия. 1989. – 1632 с.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У.Гончаренко; [гол. ред. С.Головко]. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
6. Petit Larousse tn couleursse tn couletrs. – Paris: Librairie Larousse, 1980. – 851 p.
7. Гавлітіна Т.М. Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу: автореф. дис. кандидата на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / Т. М. Гавлітіна. – К., 2007. – 23 с.
8. Наказ МОН України від 16.06.2015 № 641 “Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ru/about-ministry/normative/4068>.
9. Легенди нашого краю. – Ужгород: Карпати, 1972. – 216 с.
10. Гаврош О.Д. Легенди Срібної Русі / О.Д.Гаврош, Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2015. – 96 с.

11. Духнович О.В. Вибрані твори / Упорядкування, вступна стаття, підготовка текстів та примітки Д.М.Федаки. – Ужгород: Видавництво “Закарпаття”, 2003. – 568 с.
12. Децик Г.Д. Програма з літератури рідного краю для загальноосвітніх шкіл Закарпаття / Г.Д.Децик, Н.Й.Ребрик. – Ужгород : Гражда, 2007. – 28 с.
13. Марфинець Н.В. Вивчення літературного краєзнавства в 5-х класах загальноосвітніх навчальних закладів Закарпаття / Методичні рекомендації щодо реалізації змісту літературного краєзнавства в 5-х класах загальноосвітніх навчальних закладів Закарпаття / Н.В.Марфинець. – Ужгород, 2014. – 27 с.
14. Ходанич П.М. Література рідного краю: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5-11 класи / П.М.Ходанич, Л.П.Ходанич, Т.Д.Гнаткович. – Ужгород: Гражда, 2015. – 36 с.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2016 р.

Марфинець Надежда

кандидат педагогических наук,
учитель украинского языка и литературы
Россошанская школа I-II степеней

Свалевского районного совета Закарпатской области, г. Свалява, Украина

**ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ШКОЛЬНИКОВ
НА МАТЕРИАЛЕ ЛИТЕРАТУРНОГО КРАЕВЕДЕНИЯ**

В статье рассматривается вопрос патриотического воспитания учащихся на материале литературного краеведения. Уточнена сущность понятия “патриотизм” на основе анализа энциклопедической литературы. Выделены средства реализации – история, природа, литература, изобразительное искусство родного края. Представлено содержание тематических направлений: историко-культурного, фольклорно-художественного, поэтического. Охарактеризованы воспитательный потенциал поэтических, прозаических и художественных произведений родного края.

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое воспитание, литературно-краеведческая работа, средства реализации, любовь к родному краю.

Marfynets Nadiya

Candidate of Pedagogical Sciences
Teacher of the Ukrainian Language and Literature
Rososhanska secondary school stages I-II

Svalovskaya District Council of Transcarpathian region, Svaliava, Ukraine

**PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENTS
ON THE MATERIAL OF LITERARY LOCAL HISTORY**

On the basis of encyclopaedias, the essence of the concept of “patriotism” has been disclosed. It has been proved that the most important priority of national-patriotic education at the present stage is the formation of value attitude of the individual to the nation, homeland, state, nation. It has been shown that love for one's homeland is one of the defining features of every conscious citizen. The paper presents the means of implementation - the history, nature, literature, art native land. To carry out patriotic education means reasonably approximate local history literary contents directions as integral components of a comprehensive means of educational activities: historical and cultural, folk and artistic, poetic. In the context of the study concluded that the most effective means of educating patriotic feelings of the individual is fiction literature of the native land.

Key words: patriotism, patriotic education, literary and history work, means of implementation, the love of his native land.